

ІНСТИТУТ ПРОБАЦІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД ТА МІЖНАРОДНІ ПРАКТИКИ

INSTITUTE OF PROBATION: UKRAINIAN EXPERIENCE AND INTERNATIONAL PRACTICES

Демура М.І., к.ю.н.,

асистентка кафедри кримінального процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Скрипник Р.В., студентка V курсу господарсько-правового факультету

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті досліджується інститут пробації у національній і зарубіжних правових системах із метою вдосконалення дійсної моделі пробації в Україні відповідно до потреб сучасного демократичного суспільства. Метою статті є висунення науково обґрунтованих пропозицій для подальшого вдосконалення інституту пробації, який був запроваджений в Україні у 2015 році з ухваленням Закону України «Про пробацію» для гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері дотримання прав людини. На основі праць вітчизняних науковців та чинного національного законодавства, а також через вивчення актуальної статистики охарактеризовано сутність поняття пробації в Україні, її види, а саме досудову, наглядову і пенітенціарну пробацію, розглянуто особливості та ефективність застосування. Установлено, що перевагами застосування пробації є можливість виправлення особи без ізоляції від суспільства, гуманізація кримінальної та кримінально-процесуальної політики держави, підвищення рівня безпеки в суспільстві, а також економічні переваги. Проте автором виявлено й певні проблемні аспекти застосування пробації в Україні, а саме щодо важливого елементу системи пробації – досудової доповіді. Також досліджено міжнародний досвід реалізації програм пробації на прикладах Королівства Нідерландів, Республіки Польща, Латвійської Республіки та Канади, впровадження позитивних практик яких дозволить підвищити ефективність інституту пробації в нашій державі. Крім того, наголошено на важливості впровадження Європейських правил пробації як стандарту організації діяльності служб пробації (з урахуванням прагнень України до євроінтеграції). У статті робиться висновок про те, що система пробації в Україні активно розвивається і є дієвим механізмом, про що свідчать статистичні дані. Зважаючи на існування певних проблем застосування інституту пробації в українській правовій системі, актуальним залишається питання його вдосконалення, яке може бути реалізовано через подальше покращення практики застосування наявних видів пробації, регламентації в чинному законодавстві поняття постпенітенціарної адаптації та впровадження кращих світових практик.

Ключові слова: пробація, виправлення, досудова доповідь, пенітенціарна пробація, нагляд, волонтер, міжнародний досвід.

The article examines the institution of probation in both national and foreign legal systems in order to improve the existing model of probation in Ukraine in accordance with the needs of modern democratic society. The purpose of the article is to put forward scientifically sound proposals for further improvement of the institution of probation, which was introduced in Ukraine in 2015 with the adoption of the Law of Ukraine “On Probation” to harmonize national legislation with international human rights standards. Based on the works of domestic scientists and current national legislation, as well as by studying current statistics, the author describes the essence of the concept of probation in Ukraine, its types, namely pre-trial, supervisory and penitentiary probation, their features and effectiveness. It is established that the advantages of probation are the possibility of correction of a person without isolation from society, humanization of criminal and criminal procedural policy of the state, increasing the level of security in society, as well as economic benefits. However, the author also identified some problematic aspects of the use of probation in Ukraine, namely an important element of the probation system – the pre-trial report. The international experience of probation programs is also studied on the examples of the Kingdom of the Netherlands, the Republic of Poland, the Republic of Latvia and Canada, the implementation of positive practices of which will increase the effectiveness of the probation institution in our country. In addition, the importance of implementing the European Probation Rules as a standard for organizing the activities of probation services, taking into account Ukraine’s aspirations for European integration, was emphasized. Summing up, the article concludes that the probation system in Ukraine is actively developing and is an effective mechanism, as evidenced by statistics. However, given the existence of certain problems in the application of probation in the Ukrainian legal system, the issue of its improvement remains relevant, which can be achieved by further improving the practice of existing types of probation, regulation of penitentiary adaptation and implementation of world best practices.

Key words: probation, correction, pre-trial report, penitentiary probation, supervision, volunteer, international experience.

Постановка проблеми. Гуманізація системи покарань та ресоціалізація правопорушників задля забезпечення безпеки суспільства є важливим завданням сучасної вітчизняної кримінальної та кримінальної процесуальної політики з метою гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері дотримання прав людини. Для цього у 2015 році ухвалено Закон України «Про пробацію» [8], яким запроваджено інститут пробації. Запровадження цього інституту має на меті зміну правосвідомості суспільства та правопорушників задля можливості повноцінного повернення громадянина до суспільства. Нині система пробації в Україні активно розвивається, її ефективність зростає, тому це питання викликає науковий інтерес і потребує системного аналізу вітчизняного досвіду та світових практик застосування пробації з метою висунення науково обґрунтованих пропозицій для подальшого вдосконалення цього інституту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню особливостей інституту пробації в Україні присвятили

свої дослідження, зокрема, Д.В. Ягунов, який уже досить довго вивчає концепцію пробації та її впровадження в Україні [6]; С.В. Сьомін, який проаналізував проблеми державної кримінально-виконавчої служби України і розглянув Європейські правила пробації в контексті модернізації української пенітенціарної системи [5]; С.І. Сімакова та О.Г. Мельник, які досліджують пробацію як механізм міжнародного досвіду роботи з правопорушником [4]; Р.О. Басенко, Г.М. Аванесян і В.Ф. Коваленко, котрі присвятили статтю висвітленню теоретичних і практичних аспектів розвитку інституту пробації у вітчизняному та європейському правовому та соціокультурному просторі [1]; Н.Г. Перепічка, який у своїй праці визначив напрями вдосконалення вітчизняного законодавства, що регулює інститут пробації в Україні [3].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З огляду на поглиблення євроінтеграції, гармонізацію національного законодавства із міжнародними стандартами, спостерігається підвищення статистики засто-

сування пробації, тому актуальним видається комплексне дослідження стану функціонування інституту пробації у національній і в зарубіжних правових системах із метою вдосконалення моделі пробації, наявної в Україні, відповідно до потреб сучасного демократичного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Пробація має відповідне законодавче регулювання. Так, у п. 6 ст. 2 Закону України «Про пробацію» встановлено, що це «система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого» [8].

На відміну від єдиного законодавчого підходу в науці кримінального процесу відсутня єдність точок зору щодо дефініції терміна «пробація». Так, на думку Д.В. Ягунова, пробація – це «система, яка надає злочинцям можливість реформуватися. Замість того, щоб бути покараними, ці злочинці умовно звільняються під дружній нагляд досвідченого соціального працівника, відомого як офіцер пробації. Упродовж певного часу він здійснює нагляд за злочинцями, намагаючись змінити певні риси останніх. Після завершення пробаційного періоду суд переглядає справу кожного злочинця. Якщо суд переконується, що злочинець виконав свої обов'язки, то він звільняється від покарання» [6, с. 60].

С.В. Сьомін зазначає, що «пробацію найдоцільніше розглядати як альтернативу покаранню зі встановленням випробувального періоду та покладенням на особу виконання певних обов'язків. Тобто це своєрідний тест на здатність засудженого виправитися без відбування покарання, призначеного вироком суду» [5, с. 157].

Таким чином, аналізуючи законодавче визначення поняття пробації та думки науковців, можна дійти висновку, що цей інститут стоїть на сторожі безпеки суспільства і є засобом, за допомогою якого суд приймає рішення про міру відповідальності особи, що відповідає меті, визначеній у ст. 4 Закону України «Про пробацію».

У національному законодавстві закріплено такі три види пробації, як досудова, наглядова та пенітенціарна. Коротко охарактеризуємо кожну з них.

Основним завданням досудової пробації є складення досудової доповіді для забезпечення суду необхідною інформацією про обвинуваченого, тому застосування цього виду пробації найяскравіше виявляється в кримінальному процесі України. Так, вирішення питання про необхідність складення досудової доповіді здійснюється на стадії підготовчого провадження, а сама доповідь є предметом розгляду на стадії судового розгляду [2, с. 134]. Згідно з даними, опублікованими на офіційному вебресурсі Центру пробації України, 84% підготовлених досудових доповідей містять висновок про можливість виправлення обвинуваченого без позбавлення або обмеження волі. Цей показник із початку впровадження досудової пробації в Україні поступово збільшується [9].

Щодо наглядової пробації варто зазначити, що вона передбачає вживання наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених осіб. Так, працівник служби пробації допомагає правопорушникові відповідно до його потреб реабілітуватися в суспільстві, надаючи психологічну допомогу, проводячи індивідуальні профілактичні виховні заходи тощо. Крім того, до цього виду пробації активно залучаються громадяни, які на підставі Положення про організацію діяльності волонтерів пробації від 2017 року на волонтерських засадах сприяють уповноваженим органам із питань пробації у вживанні наглядових заходів за місцем роботи та навчання суб'єктів пробації, а також допомагають за іншими напрямками [7]. Зараз усе більше громадян виявляють бажання стати волонтерами пробації (із початку року їх кількість збільшилась на 6%, а на кінець першого півріччя 2021 р. із волонтерами співпрацювало 80% підрозділів пробації) [9].

Згідно з ч. 1 ст. 11 Закону України «Про пробацію» пенітенціарна пробація – це підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання. Слід зазначити, що за перше півріччя 2021 р. за напрямом пенітенціарної пробації вповноваженими органами з питань пробації від установ виконання покарань отримано повідомлення-запити щодо 4 239 осіб засуджених, які готуються до звільнення, а щодо 84% із них порушені питання було вирішено позитивно [9].

На пенітенціарній пробації національний порядок регламентації пробації «завершується». Проте актуальним видається включити до чинного законодавства поняття постпенітенціарної пробації, тобто регламентувати процес ресоціалізації правопорушника, адже, як наголошує Н.Г. Перепічка, «постпенітенціарна адаптація є важливим складником, який передбачає не лише діяльність уповноважених органів у формуванні правомірної поведінки, а й забезпечення можливості подальшої адаптації та соціалізації осіб, які відбували чи були звільнені від відбування покарання, допомогу таким особам у здобутті освіти чи подальшому працевлаштуванні» [3, с. 136].

У своєму дослідженні Р.О. Басеня, Г.М. Аванесян і В.Ф. Коваленко зазначають, що діяльність інституту пробації в Україні вже має переконливі результати. У державо- та правотворчому аспекті ними є: розвиток безпечного суспільства; дотримання міжнародних стандартів та європейських цінностей; створення правового та суспільного середовища, у якому особа готова жити, не вчиняючи правопорушень; перехід від карального підходу до реабілітаційного; справедливе здійснення правосуддя [1, с. 204]. Проте слід зазначити, що пробація має ще й економічно вигідний для держави аспект, оскільки виправлення особи без ув'язнення допомагає заощадити кошти на утримання засуджених, які надходять за рахунок платників податків. Саме тому перед нашою державою стоїть завдання активно застосовувати прогресивні методи пробації як для забезпечення громадської безпеки, так і для повноцінного повернення людини до соціально-економічного життя.

Про результативність пробаційних програм в Україні свідчить і статистика. За даними Центру пробації України, за перше півріччя 2021 року кількість клієнтів пробації зросла. Усе більше обвинувачених зверталися до пробаційних програм у вказаний період (понад 90,5 тисяч засуджених до покарань осіб пройшло в обліку органів пробації, а відсоток повторної злочинності серед клієнтів пробації склав 0,78% від кількості засуджених, які перебували на обліку, що на 16,5% менше, порівнюючи зі статистикою 2020 року) [9]. З огляду на зазначені дані статистичного аналізу, можна зробити висновок про зростання ефективності та результативності інституту пробації в Україні. Критерієм його успішності є зменшення кількості повторних порушень серед клієнтів пробації. Це свідчить про збільшення можливостей для виправлення особи без ізоляції від суспільства, тобто застосування покарань, альтернативних позбавленню волі, що зумовлює гуманізацію кримінальної юстиції і подальше зменшення ризиків небезпеки обвинувачених для суспільства.

Проте система пробації в Україні має й певні недоліки, що зумовлюють потребу в удосконаленні чинного законодавства, яке регулює питання пробації та запровадження механізмів, котрі сприятимуть ефективному застосуванню програм пробації на практиці. Наприклад, досудова доповідь наразі містить низку характеристик, для дослідження яких потрібно досить багато часу, особливо у випадках підготовки досудової доповіді щодо неповнолітніх, але в чинному законодавстві відсутня диференціація строків залежно від того, щодо якої особи складається досудова доповідь, що ставить під сумнів ефективність засто-

сування пробації загалом. Крім того, правозастосовна практика свідчить про непоодинокі випадки відкладення розгляду справи у зв'язку з неотриманням від органу пробації досудової доповіді, що призводить до затягування судового процесу і порушення засади розумності строків.

З огляду на зазначені проблеми, доречним є розгляд світових практик пробації, адже, як зазначають С.І. Сімакова та О.Г. Мельник, «щоб створити в Україні нову модель пробації, яка буде дієвим механізмом для нашої держави і зможе захистити суспільство від злочинних посягань, необхідно детально вивчити міжнародний досвід, провести аналогії, чим уникнути помилок, які, можливо, вже були допущені європейськими країнами, і на підставі комплексного аналізу розробити власну модель пробації, підхожу нашій країні, враховуючи всі об'єктивні та суб'єктивні фактори» [4, с. 236].

Так, можна розпочати з досвіду Королівства Нідерландів, який доводить, що пробація є економічно обгрунтованою. Минулого року в Україні відбулася пресконференція з нагоди 5-ї річниці з дня ухвалення Закону «Про пробацію», де виступив заступник директора Центру з питань Міжнародного юридичного співтовариства проекту МАТРА Ерік Вінкен, який і розповів про нідерландський досвід: «У моїй країні пробація існує 200 років. Утримання одного засудженого в наших в'язницях обходиться у 250 євро, а в разі залучення його до громадських робіт сума витрат зменшується у 5 разів. На відміну від традиційного покарання пробація має переваги і для правопорушника, і для суспільства, і для держави загалом» [12].

Цікавою є практика пробації в Республіці Польща, де чинні законодавчі норми встановлюють обов'язок суддів уживати альтернативних заходів відповідно до принципу пропорційності, тобто з урахуванням обставин правопорушення та характеристики винного, що робить пробаційні програми індивідуалізованими. Система альтернатив тримання під вартою орієнтована на контроль за поведінкою особи, що підозрюється у вчиненні злочину, щоб в умовах, не пов'язаних з ув'язненням, запобігти спробам завадити здійсненню кримінального провадження. Крім того, в польській системі пробації, а саме в Кримінально-виконавчому кодексі Республіки Польща, закріплені механізми поступового супроводу, тобто нагляд за правопорушником здійснюється і після закінчення строку пробації [13, с. 13–16].

Варто зазначити, що Україна уклала меморандум про співпрацю з Державною службою пробації Латвійської Республіки, тому актуально розглянути досвід цієї держави, який спирається на забезпечення якісного виконання та узгодження вироків, які мають бути виконані, та полегшення роботи правоохоронних органів. Мета латвійської служби пробації полягає в тому, щоб підтвердити те, що правопорушник не зникає із суспільства, а держава бере на себе відповідальність за членів суспільства. Програми пробації реалізуються в групах, підхожих для чітко визначеної цільової групи, але у виняткових випадках можуть бути застосовані в індивідуальному порядку. Крім того, такі програми спрямовані на корекцію соціальної поведінки чи на соціальну реабілітацію і проводяться професіоналами з дотриманням принципів етики і конфіден-

ційності [11]. Слід додати, що у 2019 році в Латвійській Республіці ухвалено Кодекс етики державної служби пробації, який сприяє вдосконаленню виконання пробаційних програм, а така практика може бути доречною і для розвитку установ пробації в Україні.

Також можна звернути увагу на досвід Канади, з якою Україна співпрацювала в межах проекту EDGE (Проект експертної підтримки врядування та економічного розвитку), окрім іншого, щодо питань пробації. Виправна служба Канади провела дослідження, які показали, що злочинці з більшою ймовірністю стануть законослухняними громадянами, якщо вони братимуть участь у програмі поступового контролюваного звільнення, тобто правопорушники відбувають частину свого покарання у виправній установі, а решту – у суспільстві, де такі особи співпрацюють із командою, яка може включати офіцера з умовно-дострокового звільнення, медичних працівників, волонтерів та цілу мережу підтримки відповідно до індивідуального плану пробаційних заходів для кожного засудженого [10].

Ураховуючи прагнення України до євроінтеграції, актуальним видається згадати про чинний у країнах – членах Ради Європи стандарт організації діяльності національних служб пробації – Європейські правила пробації (European Probation Rules). Урахування цих правил є надзвичайно важливим для українського суспільства, адже це дозволить оптимально та ефективно покращувати дійсну в нашій державі модель системи пробації.

Таким чином, з огляду на зазначений міжнародний досвід, Україні слід взяти до уваги зазначені світові практики, де пробація довела свою результативність та економічні переваги її застосування. Запозичення і адаптація певних надбань цих країн дозволить і надалі українській системі пробації активно розвиватися відповідно до потреб суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведеними дослідженнями (на підставі аналізу національного законодавства, статистичних даних та наукових позицій) охарактеризовано особливості інституту пробації як в Україні, так і у світі, зокрема в Королівстві Нідерландів, Республіці Польща, Латвійській Республіці та Канаді. Вивчення міжнародного досвіду дозволило констатувати, що окремі елементи пробації можуть бути впроваджені в українську систему пробації з метою її подальшого розвитку (відповідно до потреб нашого суспільства) та задля підтвердження того, що Україна дотримується міжнародних стандартів у сфері прав людини. Установлено, що перевагами застосування пробації є можливість виправлення особи без ізоляції від суспільства, гуманізація кримінальної та кримінальної процесуальної політики, вищий рівень безпеки в суспільстві, а також економічні переваги.

Спираючись на статистичні дані, можна дійти висновку, що в Україні інститут пробації є дієвим механізмом із якісними показниками ефективності. Проте нагальним залишається питання його вдосконалення, яке може бути реалізовано через подальше поліпшення застосування дійсних видів пробації, регламентації в чинному законодавстві поняття поступового звільнення та впровадження зазначеного позитивного міжнародного досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басенко Р.О., Аванесян Г.М., Коваленко В.Ф. Інституціонування пробації в контексті гуманістичного та євроінтеграційного потенціалу правової системи України. *Підприємництво, господарство і право* : Науково-практичний господарсько-правовий журнал. 2021/1. № 5. С. 203–208.
2. Демура М.І. Окремі питання застосування досудової пробації у кримінальному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019. № 58. С. 106–114.
3. Перепічка Н.Г. Інститут пробації в Україні: відповідність нормам міжнародного законодавства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ: Том 113*. 2019. № 4. С. 134–141.
4. Сімакова С.І., Мельник О.Г. Пробація, як механізм міжнародного досвіду роботи із правопорушником. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 235–237.
5. Сьомін С.В. Європейські правила пробації та реформування кримінально-виконавчої системи в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 2. С. 154–159.

6. Ягунов Д.В. Служба пробачії: концепція, засади діяльності, організаційна структура. *Відновне правосуддя в Україні*. 2007. № 1(5). С. 60–64.
7. Про затвердження Положення про організацію діяльності волонтерів пробачії : наказ Міністерства юстиції України від 18 січ. 2017 р. №98/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0065-17#Text> (дата звернення 04.11.2021).
8. Про пробачію : Закон України від 05 лют. 2015 р. №160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення 04.11.2021).
9. Огляд результатів діяльності державної установи «Центр пробачії» за 1 півріччя 2021 року. *Пробачія України*: веб-сайт. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=3667 (дата звернення 04.11.2021).
10. *Correctional Service Canada*: вебсайт. URL: <https://www.csc-scc.gc.ca/index-en.shtml> (дата звернення 04.11.2021).
11. *Latvijas Valsts probācijas dienests*: вебсайт. URL: <https://www.vpd.gov.lv/lv/valsts-probācijas-dienests> (дата звернення 04.11.2021).
12. Шляхом покаяння: пробачія в Україні перевиховує злочинців. *Муниципальне видання «Хрещатик»*: вебсайт. URL: <http://kreschatic.kiev.ua/ua/5294/news/1582800510.html> (дата звернення 04.11.2021).
13. Poland. *European Prison Observatory*: вебсайт. URL: http://www.prisonobservatory.org/index.php?option=com_content&view=article&id=26:a-handbook-of-good-practice&catid=14:alternative&Itemid=130 (дата звернення 04.11.2021).